הרב יאיר קאהן

ויקבלו כולם את עול מלכותך

1. ברכות מעכבות

שנינו בברכות[1] (יג, א):

היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כוון לבו יצא.

מכאן נראה שמי שקורא קריאת שמע בלי ברכותיה, יצא ידי חובתו. וכך למדנו בירושלמי (ב', א, דף יב, א):

אמר רבי בא זאת אומרת שאין הברכות מעכבות.

ואולם, התוספות (יג, א ד"ה היה) הקשו ממה שלמדנו (יב, א): "ומאי ברכות אין מעכבות זו את זו – סדר ברכות". מכאן דייקו תוספות שרק הסדר אינו מעכב, אך הברכות עצמן אכן מעכבות. אך דיוק זה סותר את מה שהסקנו מהמשנה, שברכות אינן מעכבות. ותירצו בתוספות:

ויש לומר דהתם איירי בצבור.

כלומר, הברכות מעכבות את קיום קריאת שמע רק בציבור, אבל הקורא שמע בינו לבין עצמו יוצא ידי חובתו בלי הברכות, כפי שמדוייק מהמשנה. ועיין בחידושי הרשב"א (יא, ב ד"ה שמע מינה) שהביא שיטה זו בשם רב האי גאון.[2]

ואולם, הב"ח (או"ח סי' ס' סוף ס"ק ב) טען שאין שום הוכחה מהסוגיה שברכות קריאת שמע מעכבות את קיום מצוות קריאת שמע. הלוא אפשר לומר שדברי הגמרא מכוונים כלפי ברכות קריאת שמע, וקובעת שסדר הברכות אינו מעכב את הקיום של ברכות קריאת שמע, אבל הברכות עצמן מעכבות אחת את השנייה. ולכן, אם חיסר אחת מברכותיה אינו יכול לברך את השאר. אבל הקיום של קריאת שמע

[1] סתם הפנייה במאמר היא למסכת ברכות.

[2] ספר הנר הביא שיטה זו בשם הר"ח, ועיין רא"ש (ב', א).

עצמה אינו תלוי בברכות, כפי שמשמע מדברי המשנה.[3] ועל החילוק בין יחיד לציבור, יש להקשות מדוע הקורא בלי ברכות בציבור לא יצא ידי חובתו? וכי מפני שנמצא בציבור לא יכול לצאת בתורת יחיד, שלגביו אין הברכות מעכבות? והמאירי (יא, ב ד"ה והרי למדנו) הוסיף וטען נגד שיטת התוספות, שמעולם לא מצאנו שהברכה מעכבת את קיום המצוה.[4] לכן, קבע המאירי בזה הלשון:

> ואף על פי שגאוני הראשונים כתבו שזה ביחיד אבל צבור לא יצאו שלא בברכה, במחילה מהם דברי נביאות הן.

במאמר זה ננסה להראות שדברי התוספות אינם דברי נביאות, אלא מיוסדים הם על אדני פז.

2. פורסים על שמע

שנינו במגילה (כג, ב): "אין פורסין על שמע... פחות מעשרה". ולמדנו שם:

> מנא הני מילי אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן דאמר קרא ונקדשתי בתוך בני ישראל – כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה.

מפירוש רש"י משמע שדין פורסין על שמע נאמר רק בברכה הראשונה של קריאת שמע:

> אין פורסין על שמע – מנין הבא לבית הכנסת לאחר שקראו הצבור את שמע עומד אחד ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה שבקריאת שמע. פורסין – לשון חצי דבר.

מדבריו נראה שאין בזה קיום במצוות קריאת שמע, כי אם בקדיש וברכו שהם דברים שבקדושה. וכן מוכח מהרמ"א (או"ח ס"ט, א) שכתב שנהגו לומר רק קדיש וברכו בלי לברך ברכת קריאת שמע כלל.

אבל הרמב"ם (תפילה ח', ה) פסק:

> וכן לא יהיה אחד מברך ברכת קריאת שמע והכל שומעים ועונין אחריו אמן אלא בעשרה, וזה הוא הנקרא פורס על שמע.

לפי הרמב"ם, דין פורסים על שמע נאמר על כל ברכות קריאת שמע. הראב"ד השיג

[3] כך משמע מפירוש רש"י (יא, ב ד"ה ברכות אין מעכבות) וכך הבין השאגת אריה (סי' כו). ועיין ברשב"א שדחה את דיוק התוספות בדרך אחרת.

[4] עיין תוס' רא"ש טו, א ד"ה אבל תרומה דרבנן.

על הרמב"ם וכתב:

> אינו אומר אלא יוצר בשביל קדושה שבה וזהו פורס כמו בפרוס הפסח מאי פרוס פלגא דהלכות פסח וכן פורס על שמע והיא אחת מהשתים שלפניה.

כפי שראינו ברש"י, גם הראב"ד הבין שדין פורסים על שמע הוא משום דברים שבקדושה הנאמרים בה.[5] אבל דברי הרמב"ם לפיהם דין פורסים על שמע נאמר על כל ברכות קריאת שמע זקוקים לביאור, מה לי יחיד ומה לי עשרה בשאר ברכות קריאת שמע שאין בהן קדושה. הלוא רק דברים שבקדושה נלמדו מדרשת ונקדשתי.

והנה, גם תלמיד רבנו יונה (יג, ב בדפי הרי"ף) הביא בשם רבו שדין פורסים על שמע שייך לכל ברכות קריאת שמע:

> שאף על פי שאמרו דעם דבשדות אניסי ולא מצי למיתי לבי כנישתא ושליח ציבור מוציאן ידי חובתן מתפלה אפילו הכי מקריאת שמע אינן נפטרין אלא באמירה ובעניית אמן אינו פוטר אלא בי' ולפיכך אין פורסין על שמע כדי לפטור את השומעים בעניית אמן אלא בי' שאם לא כן אין עניית האמן כלום.

וכך כתב הריטב"א (מגילה כג, ב ד"ה ואין עוברין):

> לכך הנכון כמו שמפרש רבינו נר"ו בשם רבינו הגדול ז"ל שפורסין על שמע כמו מברכין על שמע כלומר שמתחיל בקדיש וברכו וקריאת שמע וברכותיה כולן, וכדמתרגמינן כי הוא יברך הזבח הרי הוא פורס על מזונא, לפי שהוא מברך והאחרים נפטרין, ואף כאן לפי ששליח צבור האומר ברכות של קריאת שמע בקול רם והם עונין אחריו אמן נפטרין בברכותיו, ובלבד שיקראו את שמע כדי שישננו בפיהם.

שיטת הריטב"א מתפרשת על פי מה שכתב בראש השנה (לד, ב ד"ה מתני'), בעניין מחלוקת רבן גמליאל וחכמים אם בקי יוצא ידי חובת תפילה בחזרת הש"ץ:

> ולרבנן מוציא לעולם את שאינו בקי בצבור מיהת אבל לא ביחיד כדתנן יחיד שלא בירך אין חבירו מברך לו שכל אחד יש לו לשנן בפיו אבל בצבור חשיב צירוף כאילו הוא מוציא בפיו ומהאי טעמא פטר רבן גמליאל אף בבקי.

לפי הריטב"א, חזרת הש"ץ אינה מועילה מדין שומע כעונה כי אם מדין צירוף. מאחר ויש עשרה מתפללים נוצר ציבור, והחזן הוא שליח עבור ציבור זה ובאמצעות תפילתו הציבור מתפלל.[6] והיינו משום שבתפילה קיים מושג של תפילת הרבים.[7]

[5] לפי הראב"ד, דין פורסים על שמע הוא משום הקדושה בברכת יוצר. ונחלקו הראשונים אם יחיד אומר קדושה זו. עיין תלמידי רבנו יונה (יג, א בדפי הרי"ף).

[6] עיין עוד רא"ה ברכות (מב, א ד"ה מתני' היו יושבין) שמביא דין צירוף לגבי ברכות הנהנין.

כעין זה נראה להסביר את דין פורסים על שמע. ומכאן, שגם בברכות קריאת שמע ישנו קיום ציבורי. כך מדוייק מלשון הרמב"ם: "וכן לא יהיה אחד מברך ברכת קריאת שמע והכל שומעים ועונין אחריו אמן אלא בעשרה". מדוע הדגיש שהשומעים עונים אמן? הלוא הרמב"ם כבר פסק את הדין שהשומע ברכה חייב לענות אמן בהלכות ברכות (א', יג). מו"ר הרב סולובייצ'יק זצ"ל[8] הסביר את לשון הרמב"ם על פי מה שלמדנו בשבועות (לו, א):

> אמן - בו שבועה בו קבלת דברים בו האמנת דברים, בו שבועה - דכתיב ואמרה האשה אמן אמן, בו קבלת דברים - דכתיב ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם ואמר כל העם אמן, בו האמנת דברים - דכתיב ויאמר ירמיה הנביא אמן כן יעשה ה' יקם ה' את דבריך.

אמן בתורת קבלת דברים הוא כאשר הברכה חלה על העונה, ועניית אמן היא כדי לצאת ידי חובה, כפי שפסק הרמב"ם בהלכות ברכות (א', יא):

> וכל העונה אמן אחר המברך, הרי זה כמברך.

אמן בתורת האמנת דברים הוא משום ששמיעת הברכה מחייבת תגובה שמשמעותה

[7] בדרך זו, אפשר להסביר את הברייתא בראש השנה לה, א שהעם שבשדות יוצאים ידי חובת תפילה על ידי חזרת הש"ץ, ועל כורחנו, שאין זה מדין שומע כעונה. ומכאן יש להקשות על דברי הבה"ג, שמי שטעה בתפילתו יכול לצאת על ידי תפילת הש"ץ רק אם מדקדק מפי החזן כל אות ואות (עי' תוס' כט, ב ד"ה טעה). וצריך לומר שלפי הבה"ג היחיד יוצא בתורת יחיד מדין שומע כעונה. אך מי שאנוס ונמצא בשדה יוצא מדין תפילת הציבור, בלי לשמוע את הש"ץ כלל. ועיין שם שהבה"ג הוסיף שרק טועה יכול לצאת על ידי הקשבה לש"ץ, אבל מי שאינו רוצה להתפלל, קנסו אותו שאינו יוצא ידי חובתו על ידי שומע כעונה. ולפי זה, מסתבר שאין הבדל בסוג הטעות, ובין אם שכח ברכה שלמה ובין אם שכח להזכיר ראש חודש, יוצא ידי חובתו מדין שומע כעונה. אמנם תוספות הביאו שיטת הר"ם המחלקת בין מי שטועה בברכה שלמה לבין מי שרק השמיט הזכרה. ולפי שיטה זו, נראה לפרש שהקשבה לש"ץ אינה מועילה מדין שומע כעונה, אלא רק מצד התפילה הציבורית, כפי שמשתמע מדברי הריטב"א. לכן אין בקי היודע להתפלל יכול להסתמך על זה, שהרי סוף סוף לא התפלל בתורת יחיד. אבל אם התפלל כל הברכות ורק שכח הזכרה צדדית, דינו כמי שהתפלל, אלא שההזכרה מעכבת ומחייבתו לחזור ולהתפלל עבור ההזכרה (עי' תוס' כו, ב ד"ה טעה, אם השמטת יעלה ויבוא היא בגדר לא התפלל או התפלל אלא שחסרה ההזכרה).

[8] עיין שעורים לזכר אבא מרי ז"ל ח"ב בעניין "סמיכת גאולה לתפלה" ובעניין "אחד מברך ברכת המזון לכולם". ועיין הררי קדם על ראש השנה סי' ז, ומה שהבאתי בשם מו"ר זצ"ל בבאר מרים על שבועות עמ' 277.

הסכמה למברך, אף על פי שאין בכך קבלת הדברים ואין דין מברך חל על העונה. על פי זה הסביר מו"ר זצ"ל, שהרמב"ם מדגיש עניית אמן כאשר הברכה חלה על הציבור ועניית אמן היא מדין קבלת דברים. ואכן בהלכות תפילה (ח', ט) הרמב"ם כתב:

> שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתן כיצד בשעה שהוא מתפלל והם שומעין ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה הרי הן כמתפללין.

ומסתבר, שהקיום הציבורי כאשר פורסים על שמע אינו רק בברכות קריאת שמע, כי אם גם בקריאת שמע עצמה. וכך נראה מדברי הראב"ן (סי' עג) המסביר את אמירת ברכו לפני ברכות קריאת שמע בזה הלשון:

> וכן שליח ציבור אומר ביוצר ומעריב, לפי שהוא מוציא את הציבור ידי חובתן ואומר להם תסכימו לקריאתי ולברכתי ותברכוהו עמי והם עונין ומברכין ויוצאין ידי חובתן.[9]

והדברים מתבהרים על פי מה שהביא תלמיד רבנו יונה בשם רבו (יג, א-ב בדפי הרי"ף):

> ובודאי בכלל דבר שבקדושה הוי קריאת שמע שאין לך דבר שבקדושה יותר מדבר שיש בו עול מלכות שמים.

נמצא, שישנו בקריאת שמע קיום ציבורי כאשר הציבור כולו באמצעות שליח הציבור מברך ברכות קריאת שמע.

על פי זה נראה, ששונה הקורא קריאת שמע ביחיד מהקורא קריאת שמע בציבור. אמנם הקורא ביחיד מקיים את המצווה כאשר הוא מקבל על עצמו עול מלכות שמים באמצעות פרשיות שמע. אבל הקורא קריאת שמע בציבור מעלה קבלה זו למעין דבר שבקדושה, דוגמת מלאכי עליון המקבלים עול מלכות שמים זה מן זה.[10]

[9] כך נראה מהכלבו (סי' י) שכתב: "מדרש חברים מקשיבים לקולך השמיעני, מכאן לשליח צבור שצריך להשמיע קולו בשמע ישראל כדי שישמעו הקהל וימליכו שם שמים יחד, ואם אמרו יחיד כבר חייב לחזור ולאומרו עם שליח צבור".

[10] יש לציין שרבנו יונה חוזר בו תוך כדי דיבור ומסביר מדוע מותר ליחיד לקרוא קריאת שמע: "שמע מינה דכל דבר שבקדושה אינו רוצה לומר כל דבר שיש בו קדושה אלא הכי קאמר כל דבר שהותקן לאומרו בעשרה מתחלה משום קדושה אינו בפחות מעשרה ומשום הכי קורין ק"ש ביחיד מפני שלא הותקנה מתחלה בעשרה". אך לענייננו חשובה הגדרת שמע כדבר שיש בה קדושה, אף על פי שחז"ל לא תיקנו שאין לאומרה ביחיד. ובטעם הגדרה זו נראה שדבר שיש בו קדושה הוא דבר שיש באמירתו קיום של ונקדשתי בתוך בני ישראל. בדרך כלל, דבר שבקדושה מתאפיין באמירה של הציבור שיש בה קריאה ועניה כעין מלאכי השרת שמקבלים עול מלכות שמים זה

3. כורכים את שמע

שנינו בפסחים (נה, ב):

ששה דברים עשו אנשי יריחו על שלשה מיחו בידם ועל שלשה לא מיחו בידם ואלו הן שלא מיחו בידם מרכיבין דקלים כל היום וכורכין את שמע וקוצרין וגודשין לפני העומר.

הגמרא שם (נו, א) מסבירה כיצד כורכין את שמע:

תנו רבנן כיצד היו כורכין את שמע אומרים 'שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד' ולא היו מפסיקין דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר מפסיקין היו אלא שלא היו אומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' ואנן מאי טעמא אמרינן ליה כדדריש רבי שמעון בן לקיש דאמר רבי שמעון בן לקיש 'ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם' ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה אמר שמא חס ושלום יש במטתי פסול כאברהם שיצא ממנו ישמעאל ואבי יצחק שיצא ממנו עשו אמרו לו בניו 'שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד' אמרו כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' אמרי רבנן היכי נעביד נאמרוהו לא אמרו משה רבינו לא נאמרוהו אמרו יעקב התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי.

על פי הגמרא בפסחים, אנו אומרים 'בשכמל"ו' בשקט בשל המתח בין ה'שמע' של יעקב לבין ה'שמע' של משה. אולם, במדרש (דברים רבה, ואתחנן ב, לו) מובא טעם אחר:

דבר אחר, 'שמע ישראל', רבנן אמרין בשעה שעלה משה למרום שמע למלאכי השרת שהיו אומרים להקב"ה בשכמל"ו והוריד אותה לישראל ולמה אין ישראל אומרים אותו בפרהסיא אמר רב אסי למה הדבר דומה לאחד שגנב קוזמין מתוך פלטין של

מזה ונותנים רשות זה לזה להקדיש ליוצרם. כלומר, הצהרה ציבורית של מלכות ה' ושבחו, על ידי וקרא זה אל זה, מאפיינת דבר שבקדושה, כפי שאנו מוצאים בברכו קדיש וקדושה. כך דייק מו"ר הרב סולובייצ'יק זצ"ל (שיעורי הרב על עניני תפלה וק"ש עמ' ר) מדרשת הספרי (האזינו פיסקא שו): "כי שם ה' אקרא - רבי יוסי אומר מנין לעומדים בבית הכנסת ואומרים ברכו את ה' המבורך שעונים אחרים ברוך ה' המבורך לעולם ועד שנאמר כי שם ה' אקרא הבו גדל לא-להינו". ממילא, קריאת שמע, שיש בה מלכות שמים, ראויה היא לאומרה בעשרה בבחינת מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה. ומכאן, שיש משמעות לקריאה הציבורית של שמע, אף על פי שמותר ליחיד לקרוא שמע. סימוכין לכך, שרבותינו ז"ל הכניסו "שמע" לקדושה של מוסף, עי' סדר רב עמרם גאון, סידור רש"י (סי' תלב), אור זרוע (ח"ב הל' שבת סי' נ), ועי' צדקת הצדיק (אות קעח).

> מלך נתנה לה לאשתו ואמר לה אל תתקשטי בה בפרהסיא אלא בתוך ביתך אבל ביום הכפורים שהן נקיים כמלאכי השרת הן אומרים אותו בפרהסיא בשכמל"ו.[11]

במבט ראשון נראה שיש כאן מחלוקת בין הגמרא בפסחים לבין המדרש בשאלת המקור לאמירת 'בשכמל"ו' - לפי הגמרא יעקב הוא המקור ואילו לפי המדרש המלאכים הם המקור. אבל על פי מה שביארנו, נראה ששתי המקורות מכוונים כלפי שני קיומים שונים של שמע. קיום אחד הוא המצווה המוטלת על כל יחיד ויחיד לקבל על עצמו עול מלכות שמים על ידי אמירת פרשת שמע. אבל ישנו קיום נוסף כאשר אומרים שמע בציבור. מסתבר שדברי הגמרא בפסחים שייכים לאמירת שמע ביחיד. מהי פרשת שמע שכל אחד ואחד חייב לומר? האם היא פרשת משה בלי 'בשכמל"ו' או פרשת יעקב עם 'בשכמל"ו'? פשרת הגמרא היא לומר 'בשכמל"ו' בשקט.[12] אבל המדרש אינו עוסק באמירה של יחיד, כי אם בקילוס ושבח המלאכים, שהוא העיקר של אמירת קדושה. הלוא נוסח הקדושה מבוסס על קדושת המלאכים, כאשר אנו מקדשים את שמו יתברך בעולם, כשם שמלאכים מקדשים את שמו בשמי מרום.[13] כאשר משה רבנו עלה למרום, הוא שמע את המלאכים מקלסים את הקב"ה ואומרים "בשכמל"ו". משה לימד את ישראל לומר כך בשקט כעין שבח המלאכים, כאשר פורסים על ה'שמע' בעשרה, ויש בקריאתה מימד ציבורי, מעין הקיום של דבר שבקדושה.[14]

אמנם, עדיין עלינו להבין את השייכות של 'בשכמל"ו' לקריאת שמע. לפי הגמרא בפסחים, הקשר הוא ברור, הרי ככה הייתה קריאת שמע של יעקב. אך לפי המדרש, מדוע תיקנו לומר 'בשכמל"ו' דווקא כאשר פורסים על שמע? מו"ר הרב סולובייצ'יק זצ"ל[15] הסביר נקודה זו על פי מה ששנינו ביומא (סו, א):

> והכהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול, היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

כלומר, כאשר שומעים את השם המפורש יוצא מפי הכהן הגדול, יש חיוב לענות

[11] על פי מדרש זה, נפסק להלכה שביום הכיפורים אומרים 'בשכמל"ו' בקול (או"ח תרי"ט, ב).

[12] עיין בית יוסף (או"ח ס"א) שאמירת 'בשכמל"ו' היא חלק מקבלת עול מלכות שמים.

[13] עיין תוספתא ברכות (א', ט), דברי חמודות (ברכות ב', כג) ומגן אברהם (ס"ו, ס"ק ו).

[14] עיין דברים שהובאו בשם מו"ר הרב סולובייצ'יק זצ"ל Rabbi Soloveitchik on the Days of Awe עמ' 168.

[15] עיין שיעורי הרב על תפלה וקריאת שמע סי' ג.

'בשכמל"ו'. ושנינו בספרי (האזינו פיסקא שו):

ומנין שאומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שנאמר כי שם ה' אקרא.

כלומר, כאשר קוראים את שם ה', הציבור צריך לומר 'בשכמל"ו'. אבל לכאורה, אין זה אלא במקדש[16] כאשר הכהן הגדול אומר את השם המפורש, מה שאין כן כאשר אנחנו קוראים שמע בציבור. הרי למדנו בפסחים (נ, א):

ושמו אחד מאי אחד אטו האידנא לאו שמו אחד הוא אמר רב נחמן בר יצחק לא כעולם הזה העולם הבא. העולם הזה נכתב ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת אבל לעולם הבא כולו אחד נקרא ביו"ד ה"י ונכתב ביו"ד ה"י.

ברם, בספר היראה לרבנו יונה כתב:

ובקריאת שמע... בכל אחד ואחד מ[שתי] שמות האמורים בפסוק הראשון יאריך עד שיחשוב היה הוה ויהיה... וכל פעם בהזכירו שם המיוחד יחשוב בו פירוש קריאתו שהוא אדון כל.

ובביאור הגר"א (או"ח ה' ד"ה ויכוין) דייק:

משמע שם שאין צריך לחשוב אלא פירוש קריאתו רק בקריאת שמע ששם ב' השמות מורין על היה כו' וכן עיקר לפי עומק הדין כי בכל הולכין אחר הקריאה ואינו צריך להרהר כלל על הכתיבה.

הרי לנו, שבאמירת 'שמע ישראל' גנוזה קריאה של השם המפורש והשלם המחייבת תגובת 'בשכמל"ו' מדין 'הבו גודל לא-לוהינו'. ממילא, כאשר אנו פורסים על שמע בעשרה, מוסיפים 'בשכמל"ו', כעין שבח המלאכים.

אבל שבח זה כאילו נגנב מהמלאכים, משום שאין הוא שייך למציאות האנושית הקיימת. הלוא בעולמנו, אין קוראים את השם המפורש כמו שהוא נכתב, מפני ששם זה שייך רק בהופעת מלכות ה' באופן מלא. ובמקביל, שבח 'בשכמל"ו' שייך רק למציאות אידיאלית כאשר מלכותו בכל משלה. משה רבנו שמע שבח זה במרום. אבל כאן בארץ, כאשר השם עודנו בעילומו, שבח זה נאמר בשקט.[17] רק בזמנים

[16] עיין סוטה לז, ב, תמיד לג, ב, ובתענית טז, ב וברש"י שם ד"ה אבל במקדש.

[17] מצאנו כעין זה שאומרים קדיש בלשון ארמית. ועי' בתוספות (ג, א ד"ה ועונין) שהביאו הסבר שהיה מקובל: "לכך אומרים קדיש בלשון ארמית לפי שתפלה נאה ושבח גדול הוא על כן נתקן בלשון תרגום שלא יבינו המלאכים ויהיו מתקנאין בנו". ועיין שם שדחו הסבר זה: "וזה אינו נראה שהרי כמה תפלות יפות שהם בלשון עברי". ולפי מה שביארנו, אפשר להסביר שאמירת "יהא שמיה רבה" היא מיוחדת משום שיש בה שבח של שמו יתברך השלם. אך שבח זה אינו שייך

מיוחדים כגון ביום הכיפורים, או במקומות מיוחדים כגון בבית המקדש, קיימת הופעה שלמה יותר של מלכות השם גם בעולמנו, ואז אפשר לומר 'בשכמל"ו' בקול.

4. שבע ביום הללתיך

לאור מה שביארנו, שיטת רב האי גאון מתפרשת כמין חומר. אין הברכות מעכבות ביחיד הקורא קריאת שמע, כדברי המשנה. אבל הקיום הציבורי, כאשר הציבור מקבל עליהם עול מלכות שמים זה מן זה, אינו אלא כאשר פורסים על שמע, דהיינו כאשר שליח הציבור מברך עבור כולם וכל הציבור עונה אמן. הלוא כל אחד חייב לקרוא פרשיות שמע באופן עצמאי. לכן מה שהופך את הנוכחים מאוסף של יחידים לציבור הוא דין פריסה על שמע, כאשר שליח הציבור מברך עבור הציבור כולו, וכל הנוכחים מצטרפים לברכתו על ידי עניית אמן. נמצא, שהברכות כאמצעי לצירוף הציבור אכן מעכבות את הקיום הציבורי של קריאת שמע. אבל באשר לקיום בתורת יחיד, אין הכי נמי יצא ידי חובתו. ובזה מתיישבת תמיהת המאירי, שלא מצאנו שברכה מעכבת את קיום המצוה.

אך עדיין יש מקום לדון בהלכה זו. מדוע כל אחד צריך לקרוא קריאת שמע בעצמו? ועיין בריטב"א שהבאנו למעלה שכתב: "ובלבד שיקראו את שמע כדי שישננו בפיהם". דבריו מבוססים על הירושלמי (ג', ג, דף כה, ב):

> תני כל מצות שאדם פטור אדם מוציא את הרבים ידי חובתן חוץ מברכת המזון והא דתנינן כל שאינו חייב בדבר אין מוציא את הרבים ידי חובתן הא אם היה חייב אפילו אם יצא מוציא א"ר לייא שנייא היא ברכת המזון דכתיב בה ואכלת ושבעת וברכת את ה' א-להיך מי שאכל הוא יברך ר' יוסי ור' יודא בן פזי הוו מתיבין אמרו לא מסתברא בקריאת שמע שיהא כל אחד ואחד משנן בפיו לא מסתברא בתפילה שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו.

למציאות האנושית הקיימת, ולכן תיקנו לאומרו בלשון ארמית. ועיין בתרגום ירושלמי (בראשית מ"ט, א) שמביא אותו המדרש לגבי יעקב ובניו: "ענא אבונן יעקב ואמר להון אברהם אבוי דאבא קם מיניה פיסול ישמעאל וכל בני קטורה ויצחק אבא קם מיניה פיסול עשו אחי ואנא דחיל דלא יהי ביניכון גבר לביה פליג על אחוי למיזל למפלח קדם טעוון אוחרניין ענין תרי עשרתי שבטוי דיעקב כולהון ואמרין שמע מינן ישראל אבונן ה' א-להנא ה' חד עני יעקב אבונן ואמר יהא שמיה רבא מברך לעלמי עלמין". מכאן, ש'יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא' הוא בעצם תרגום של 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. כלומר, 'שמיה רבה' הוא 'שם כבוד מלכותו', שהוא מבורך לעולמי עולמים.

מכאן למד הריטב"א, שאין דין שומע כעונה בקריאת שמע.[18] אבל עדיין קשה מדוע אי אפשר לצאת ידי חובה על ידי קריאת שליח הציבור מדין צירוף? הלוא על ידי צירוף, שליח הציבור יכול להוציא את שאינו בקי מחיוב תפילה, כפי שכתב בראש השנה: "אבל בצבור חשיב צירוף כאילו הוא מוציא בפיו".

אולם, לאור מה שביארנו, שיש שני קיומים במצוות קריאת שמע, קיום של היחיד וקיום של הציבור, הדברים ברורים. הלוא השומע את קריאת שמע של שליח הציבור, כאשר הוא פורס על שמע, אכן משתייך לציבור שקיבל עול מלכות שמים. אמנם חסר לו הקיום הפרטי המוטל על כל יחיד ויחיד.[19] ממילא, על מנת לקיים מצוות קריאת שמע, גם כיחיד וגם כחלק מהציבור, עונים אמן לברכות קריאת שמע, אבל כל אחד ואחד גם קורא פרשיות שמע בעצמו.

אבל כל זה אינו אלא לפי הבנת הרמב"ם ודעימיה בדין פורסין על שמע. אמנם תוספות במגילה (כג, ב ד"ה ואין פורסין) הלכו בעקבות רש"י בדין פורסין על שמע. ממילא, קצת קשה לקבל פירוש זה להסביר את שיטת התוספות בברכות. זאת ועוד, תוספות שם הביאו סימוכין שדין ברכות מעכבות נאמר בציבור ממה ששנינו בתמיד (לב, ב): "אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו", ומשמע שכל אחד ואחד ברך לעצמו. ונראה על פי מה שהסביר מו"ר הרב סולובייצ'יק זצ"ל, שברכות קריאת שמע משתלבות עם הקיום של קריאת שמע:

> אין לזהות ברכות אלו, בפתיחתה ובסיומה של קריאת שמע, עם ברכות המצווה הרגילות... אדרבה, הן מהוות מה שהייתי מגדיר כפירוש לקריאת שמע. כל רעיון שבשמע נבדל מהחוויה המורכבת ובא לידי ביטוי בצורה של שבח או בקשה... מה שרק נרמז בקריאה זוכה בברכות לפירוש ולביאור. כך יוצרות קריאת שמע וברכותיה שלמות אחת, מהות בלתי נפרדת, בה החוויה שבקבלת עול מלכות שמים באה לידי ביטוי. לאמיתו של דבר, כשנבחן בקפידה את תוכנן של הברכות, נגלה שכל אחת מהן מקבילה לאחת מפרשיותיה של הקריאה. הברכה הראשונה... כוללת את הרעיון שביסוד הפרשה הראשונה - אחדותו ומלכותו של ה'. המלאכים מתוארים כמקבלים עליהם עול מלכות שמים. הברכה השנייה... עוסקת בנושא של ההתגלות ומתן תורה,

[18] עי' בפני משה שהבין דברי הירושלמי באופן אחר.

[19] כעין זה יש לומר לגבי חיוב תפילה, על מנת להסביר את שיטת חכמים החולקים על רבן גמליאל, הסוברים ששליח הציבור אינו יכול להוציא את הבקי (ראש השנה לד, ב). והיינו משום שלשיטתם, מוטל על כל אחד ואחד להתפלל בעצמו. אמנם בדיעבד, מי שאינו בקי, יכול לצאת ידי חובתו על ידי תפילת הציבור. ועיין מה שכתבנו בהערה 7.

> וכך מפתחת את הרעיון המרכזי של הפרשה השנייה, קבלת עול מצוות, קבלת סמכותו של הא-להים ומחויבות למימוש הצו הדתי. ואחרונה, הברכה השלישית... מהווה המקבילה הליטורגית לפרשה השלישית, פרשת 'ויאמר', אשר נושאה המרכזי היא יציאת מצרים והגאולה.[20] הברכה הרביעית, 'השכיבנו', הנאמרת בערב בלבד, היא המשכה של הברכה השלישית, שאותה מגדירה הגמרא (ברכות ד, ב) כגאולה אריכתא.[21]

לפי הבנה זו, ברכות קריאת שמע אינן מתפקדות כברכת המצוה. היחס בין קריאת שמע וברכותיה דומה יותר ליחס שבין תקיעת שופר וברכות מלכיות זכרונות ושופרות.[22] ובכן, לפני שנסביר את הנראה לנו בשיטת התוספות, נקדים דיון קצר בדין תקיעה על סדר הברכות.

5. כדי שתמליכוני עליכם

למדנו בראש השנה (לד, ב):

> תנו רבנן תקיעות אין מעכבות זו את זו ברכות אין מעכבות זו את זו תקיעות וברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים מעכבות מאי טעמא אמר רבה אמר הקדוש ברוך הוא אמרו לפני בראש השנה מלכיות זכרונות ושופרות, מלכיות - כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות - כדי שיבא לפני זכרוניכם לטובה, ובמה – בשופר.

רש"י (ד"ה תקיעות) פירש: "תקיעות וברכות דעלמא, כגון תעניות אין מעכבין זו את זו אם בירך ולא תקע". לפי פירושו, הברכות מלכיות, זכרונות ושופרות אכן מעכבות את התקיעות בראש השנה. תוספות (ר"ה לג, ב ד"ה שיעור) דחו את פירוש רש"י על פי מה שלמדנו (ר"ה לד, ב):

> ומצוה בתוקעין יותר מן המברכין כיצד שתי עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין הולכין למקום שתוקעין ואין הולכין למקום שמברכין פשיטא הא דאורייתא הא דרבנן לא צריכא דאף על גב דהא ודאי והא ספק.

מכאן, שהשומע שופר בלי ברכותיו, יוצא ידי חובתו. לכן תוספות פירשו:

[20] "קבלת עול מלכות שמים מתקיימת על ידי הזכרת יציאת מצרים וגאולת ישראל מבית עבדים" (שעורים לזכר אבא מרי ז"ל ח"א קונטרס בענייני קריאת שמע). ועיין עוד שיעורי הגרי"ד על תפילין סי' א.

[21] עיין עבודה שבלב עמ' 108.

[22] עיין מאירי יא, ב (ד"ה הרי למדת), ובספרו מגן אבות (הענין הראשון).

אלא תקיעות וברכות מעכבות זו את זו היינו שהתקיעות מעכבות זו את זו והברכות מעכבות זו את זו כשמברך מלכיות זכרונות ושופרות יברך שלשתן או לא יברך כלל וכן תקיעות שברים תרועות אם בקי בשלשתן יתקע ואם לאו לא יתקע.

אך דברי רש"י צריכים ביאור.

והנה, תוספות בפסחים (קטו, א ד"ה מתקיף) סוברים שעיקר הקיום של מצות שופר הוא בתקיעה על סדר הברכות:

דמברך אתקיעות דישיבה ומועלת ברכה לתקיעות שבעמידה שהם עיקר ונעשית על סדר ברכות.[23]

ומכאן, שדין תקיעה על סדר הברכות הוא קיום במצות שופר.[24] והרמב"ם (שופר ג', ז) פסק: "הצבור חייבין לשמוע התקיעות על סדר הברכות". ובהלכה יב כתב: "וכל הדברים האלו בצבור אבל היחיד בין ששמע על סדר ברכות בין שלא שמע על הסדר בין מעומד בין מיושב יצא ואין בזה מנהג". הרי לנו, שגם במצות שופר ישנו קיום ציבורי. כך דייק מו"ר הרב סולובייציק זצ"ל מלשון הרמב"ם (שם, י):

המנהג הפשוט בסדר התקיעות של ראש השנה בצבור כך הוא... יושבין כל העם ואחד עומד ומברך ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמוע קול שופר וכל העם עונין אמן וחוזר ומברך שהחיינו וכל העם עונין אחריו אמן.

גם כאן הדגיש הרמב"ם עניית אמן על ידי הציבור, המראה על צירוף הנוכחים לקראת קיום ציבורי.[25]

לפי הרמב"ם, עיקר דין תקיעת שופר בציבור הוא כאשר משלבים את השופר עם ברכותיו. ונראה שמלכיות, זכרונות ושופרות הן פירוש לחוויה המורכבת של מצוות שופר,[26] ועל ידי תקיעה על סדר ברכות השופר מתמלא בתוכן הברכות. אבל כל זה

[23] כך כתב בפסקי הרא"ש (פסחים א', י).

[24] בניגוד לשיטת הרמב"ן (מלחמות ה' ראש השנה יא, א בדפי הרי"ף, ובדרשתו על ראש השנה), שדין תקיעה על סדר הברכות הוא קיום בברכות, עיין מה שכתבתי בבאר מרים על ראש השנה בעניין תקיעה על סדר הברכות.

[25] "ולפיכך הוא שכתב הרמב"ם דעונין אמן, דעניית אמן לברכת הש"ץ מהווה קיום של ציבור על פי הדין של קרייה ועניה הנלמד מהפסוק 'כי שם ה' אקרא הבו גודל לא-לוהינו'. ונראה שהאמן שהזכיר כאן הוא מהדין המיוחד של ציבור ואינה רק מכח הדין הרגיל של אמן אחר כל ברכת המצוה דעלמא" (הררי קדם על ראש השנה סי' ז).

[26] מלכיות היא ברכה על מלכות ה', כאשר עיקר הנושא של זכרונות הוא השגחת ה', ושופרות הוא

אינו אלא בציבור, כאשר התקיעה והברכות משתלבות כדי להעלות את מצוות שופר לתקיעה של המלכה ציבורית. ובטעם הדבר, אפשר לומר שההמלכה הציבורית, שהיא בעצם המלכה של עם ישראל כולו, מושתתת על הזיכרון הקולקטיבי של העם. היא מעוגנת באירועים היסטוריים ומטא-היסטוריים אובייקטיביים, שבאים לידי ביטוי על ידי מלכיות זכרונות ושופרות. מאידך, החוויה של מצוות שופר של היחיד תלויה בעולמו הרוחני של כל אחד ואחד, ולא הרי זה כהרי זה.

לאור מה שביארנו, דברי רש"י ברורים הם. הלוא הדין שתקיעות וברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו, לא נאמר אלא ביחס למצות שופר כקיום ציבורי, כאשר הברכות והתקיעות משתלבות לקיום של המלכת השם על ידי כלל הציבור. אבל באשר למצות שופר המוטלת על היחיד, אין הברכות מעכבות.[27] לכן, עדיף ללכת למקום שרק תוקעים בו שופר על מנת לקיים את המצווה דאורייתא של שופר כיחיד, מאשר למקום בו מברכים בלי תקיעות, שאין בזה אלא קיום דין דרבנן של תפילה.

כעין זה הסביר מו"ר הרב סולובייצ'יק זצ"ל (שיעורי הגרי"ד על תפילין סי' א) את שיטת רבנו תם בסדר פרשיות תפילין. למדנו במנחות (לד, ב):

> ת"ר כיצד סדרן קדש לי והי' כי יביאך מימין, שמע והי' אם שמוע משמאל והתניא איפכא אמר אביי ל"ק כאן מימינו של קורא כאן מימינו של מניח והקורא קורא כסדרן.

לפי רש"י, כל ד' הפרשיות מונחות בתפילין לפי הסדר שהן כתובות בתורה: פרשת קדש (שמות יג, א-י) קודמת לפרשת והיה כי יביאך (שם, יא-טז), ואחריהן באה פרשת שמע (דברים ו, ד-ט) ולבסוף פרשת והיה אם שמוע (שם יא, יג-כא). סדר זה מתחיל משמאלו של המניח, כך שמנקודת מבטו של הקורא העומד מול המניח, הפרשיות הן לפי הסדר, כדברי אביי "והקורא קורא כסדרן", מימין לשמאל. רבנו תם הקשה על סבו, שלפירושו היה יותר מדוייק לשנות "קדש מימין, והיה כי יביאך, שמע ,והיה אם שמוע משמאל". אבל במקום זה, שנינו בברייתא שיש להניח קדש והיה כי יביאך מימין, ושמע והיה אם שמוע משמאל. מכאן דייק רבנו תם שדין הנחה מימין הקורא

ביטוי לגילוי השכינה. אם כן, ברכות אלו הן מקבילות לברכות קריאת שמע העוסקות בה' כבורא עולם (מלך), נותן תורה (גילוי בסיני) והמוציא אותנו ממצרים (השגחה).

[27] אמנם, גם היחיד חייב במלכיות, זכרונות ושופרות, אבל אין בזה קיום במצות דאורייתא של שופר, כי אם דין דרבנן הקשור לחיוב תפילה.

שהוא שמאל המניח נאמר רק על פרשיות קדש והיה כי יביאך. שתי הפרשיות האחרות, שמע, והיה אם שמוע מונחות משמאל הקורא, שהוא ימינו של המניח. נמצא, שסדר כל הפרשיות מנקודת מבטו של הקורא הוא קדש, והיה כי יביאך, והיה אם שמוע, שמע. לפי שיטה זו, המכונה בשם הוויות באמצע,[28] ד' הפרשיות אינן מונחות לפי סדר כתיבתן.

וכבר העיר הקרן אורה: "לשיטת רבינו תם ז"ל לא נתבאר טעמו של דבר בגמרא בהיפוך סדר הפרשיות". מו"ר זצ"ל הסביר שלפי רבנו תם, פרשיות תפילין הן בבחינת ארבע שהן שתים. פרשיות ספר שמות - קדש, והיה כי יביאך מהוות יחידה אחת, ופרשיות משנה תורה - שמע, והיה אם שמוע מהוות יחידה שנייה. כל סדרה מתחילה מנקודה שונה. שתי פרשיות מקצה מזה, ושתי פרשיות מקצה מזה. סדרה אחת, שהיא הסדרה של פרשיות שמות, מתחילה מימין הקורא, ואילו הסדרה השניה, סדרת פרשיות דברים, נמשכת לכיוון ההפוך, משמאל הקורא אל ימינו:

> אולם לשיטת רבנו תם, נראה להסביר ששני סדרי הפרשיות מכוונים כלפי שני אופנים שונים של קבלת עול מלכות שמים. חוץ מקבלת עול מלכות שמים שכל אחד ואחד חייב בה, ישנה קבלת עול מלכות שמים מיוחדת עקב יציאת מצרים, כמו שכתוב (במדבר ט"ו, מא): "אני ה' א-להיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לא-להים". סדר הפרשיות של שמות עוסק בקבלה זו. בפרשת "קדש" נאמר (שמות י"ג, ט): "והיה לך לאות על ידך ולזִכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוצִאך ה' ממצרים". ובפרשת "והיה כי יביאך" כתוב (שם, טז): "והיה לאות על ידכה ולטוטפֹת בין עיניך כי בחֹזק יד הוציאנו ה' ממצרים". אבל הפרשיות שבספר דברים, העוסקות בקבלת עול מלכות שמים, אינן מזכירות את יציאת מצרים, אלא ייחוד ה' וקבלת עול מצוות. והנה, קבלת עול מלכות שמים הבאה בעקבות יציאת מצרים מכוונת כלפי חוץ, שהרי אנו מצווים לפרסם סיפור יציאת מצרים ולמסרו לאחרים. אם כן, מסתבר שסדר הפרשיות שבשמות הוא כנגד קבלת עול מלכות שמים של יציאת מצרים, והוא האות לאחרים שבתפילין של ראש, המוזכרת בברייתא (מנחות לה, ב): " 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך', תניא רבי אליעזר הגדול אומר: אלו תפילין שבראש", ומובן שסדר זה מתחיל דווקא מימין הקורא. אבל פרשיות "שמע" "והיה אם שמוע", העוסקות בייחוד ה' וקבלת עול מצוות, כלומר עבודת ה' המוטלת על המניח עצמו בבחינת יחיד, הן אות לך ולא לאחרים, ולכן מתחילות מימין המניח.

[28] בגלל ששתי הפרשיות המתחילות בתיבה "והיה" מופיעות באמצע.

נמצא, שלפי רבנו תם, ישנן בתפילין שתי אותות, אות אחת היא פרטית, בבחינת לך לאות ולא לאחרים לאות,[29] ומכוונת כלפי החוויה האישית. מאידך, האות השניה היא ציבורית, על פי הדרשה "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך תניא רבי אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש" (מנחות לה, א). הפרשיות העוסקות ביציאת מצרים, הן האות לאחרים, משום שהן עוסקות בחוויה הדתית הלאומית של כנסת ישראל כולה. מאידך, האות הפרטית, היא אישית, ותלויה בעולמו הרוחני הייחודי של כל אחד ואחד.

בדרך זה אפשר להסביר את שיטת התוספות. קריאת שמע של היחיד, מבוססת על עולמו הרוחני האישי. ייחודיותו של כל אחד ואחד באה לידי ביטוי בקבלה המיוחדת שלו, ולא הרי זה כהרי זה. ולכן, קבלת היחיד מתקיימת על ידי קריאת הפרשיות לבדן, וברכות קריאת שמע אינן מעכבות קיום זה.[30] מאידך, קבלת עול מלכות שמים כקיום ציבורי, המשקפת את הקבלה של כנסת ישראל כולה, מיוסדת על אדני אותם אירועים היסטוריים ומטא-היסטוריים שבאים לידי ביטוי בברכות קריאת שמע. ציבור המקבל עול מלכות שמים, משלב בקבלה זו את בריאת העולם, מתן תורה ויציאת מצרים. לכן, הקיום השלם של קבלת עול מלכות שמים, מחייב גם קריאת פרשיות שמע באופן אישי, יחד עם שילוב של המעטפת של ברכות קריאת שמע, העוסקת באותם אירועים, על ידי הציבור.

6. כתר יתנו לך

לוח השנה היהודי מתאפיין בתמידים ומוספים. ישנם מועדים מיוחדים הבאים לציין תופעות רוחניות באופן ברור וממוקד, אך גם חיי השגרה אינם מתעלמים מהן. בראש השנה אנו ממליכים את הקדוש ברוך הוא על העולם כולו, כאשר כל יום, בשכבנו ובקומנו אנו מצווים לקרוא שמע ולקבל עול מלכות שמיים פעמיים בכל יום תמיד.

קבלה זו, הן החד פעמית והן השגרתית, היא מורכבת. היא מתרחשת במישור הפרטי, ומחייבת כל אחד ואחד לקבל מלכותו יתברך על עצמו, שהרי אין דעתם

[29] עיין מנחות לז, ב.

[30] גם היחיד חייב בברכות קריאת שמע, אבל לא כחלק ממצוות קריאת שמע. ועיין ברשב"א (יא, ב ד"ה ושמע מינה), שאפשר לברך ברכות קריאת שמע בפני עצמן, כדי לצאת ידי חובת הברכות (עי' שו"ע או"ח ס', ב).

דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה. כל אחד מחויב על פי אישיותו המיוחדת ועולמו הרוחני הפרטי.

מאידך, קבלת עול מלכות שמים מתרחשת גם במרחב הציבורי. המתפלל בציבור, בראש השנה כמו בכל ביום, צריך להשתתף בקבלה הציבורית, המשקפת את הקבלה של עם ישראל המייחדים שמו פעמיים בכל יום. רק כציבור, עם ישראל יכול לקדש את שם ה׳ בעולם כשם שמקדישים אותו בשמי מרום. רק כציבור, עם ישראל יכול לשתף פעולה עם מלאכים המוני מעלה, וביחד לתת למלך מלכי המלכים את כתר המלוכה.